

ДАНИЛО ЩЕРБАКІВСЬКИЙ ПРО ПЕРШУ ПІВДЕННОРОСІЙСЬКУ КУСТАРНУ ВИСТАВКУ: СТРАТЕГІЯ ДІЙ

Ірина ХОДАК

2006 року минуло століття з часу проведення в Києві Першої південноросійської кустарної виставки¹. Ця акція, що тривала в Київському художньо-промисловому й науковому музеї імені імператора Миколи Олександровича (далі — КХПНМ) з 19 лютого до 1 травня 1906 року, мала вирішальне значення для створення в українській столиці унікальної колекції творів народного мистецтва², розвитку художніх промислів та використання традицій народного мистецтва в сучасному художньому процесі.

Ідея проведення виставки народилася на початку 1905 року, а реальних обрисів набула в квітні місяці, коли М. Біляшівський озвучив її на засіданні правління Київського товариства старожитностей і мистецтв³. Правління не лише схвально поставилося до ініціативи директора КХПНМ, а й створило спеціальну комісію для організації виставки. Головою комісії обрали В. Ханенко, після її відмови — княгиню Н. Яшвіль, заступником голови — О. Косач, секретарем — М. Біляшівського, до складу запросили К. і В. Бутовичів, Н. Давидову, С. Лукомську, О. Суковкіну, С. Філіпсон, В. Ханенко та інших.

Організаційній комісії відразу довелося вирішувати кілька важливих питань. Найперше, необхідно було визначитися з характером виставки. Адже в українських губерніях кустарні промисли були розвинені вкрай слабко, що не давало можливості зібрати значну кількість виробів, особливо тих, які мали ознаки

Данило Щербаківський. Кінець 1900-х рр.

художньої творчості. Тому члени комісії вирішили, що основою виставки стануть твори народного мистецтва, які у подальшому правитимуть за зразки для кустарів. З іншого боку, нагальним виявилася фінансове питання, оскільки підготовча робота, передусім закупівля експонатів, потребувала значних видатків. Зрештою, основу фінансового фонду заклали самі члени комісії, серед яких було чимало представників заможного панства⁴, згодом до них долучилися й інші приватні жертводавці та Ки-

ївський губернський комітет у справах земського господарства⁵.

М. Біляшівський розробив програму виставки, яку розіслали кільком тисячам осіб та установ, що дозволило залучити до підготовки широкі кола громадянства. Крім того, інформація про виставку, її завдання та характер з'явилася в пресі⁶. З метою інтенсивного збирання експонатів було організовано спеціальні експедиції, які проводили члени комісії та інші зацікавлені особи. Наприклад, Г. Александрович та І. Зборовський здійснювали поїздки в межах Подільської губернії, В. Щербаківський і В. Бутович — Київської, М. Біляшівський — Київської, Волинської, Полтавської та Катеринославської губерній⁷.

До збирання експонатів М. Біляшівський залучив і молодого історика Д. Щербаківського, який співпрацював із музеєм з 1904 року⁸. Впродовж 1905 — початку 1906 року він про-

Данило Щербаківський серед членів Етнографічної комісії ВУАН. Сидять (зліва направо): В.Камінський, В.Ляскоронський, А.Лобода, К.Квітка, П.Демуцький; стоять (зліва направо): А.Онищук, П.Попов, Д.Ревуцький, П.Рулін, О.Курило, Д.Щербаківський, Л.Шульгина, В.Петров. 1926 р.

вів низку експедицій по Київській, Полтавській та Чернігівській губерніях. У науковому архіві Національного художнього музею України донині зберігаються розписки дослідника, що засвідчують отримання ним певних сум за придбані для кустарної виставки речі⁹. Переважно вони фіксують лише отримані суми, іноді містять перелік творів, місце їхнього походження чи ім'я особи, що надала кошти на закупівлю експонатів¹⁰. Тут також можна знайти інформацію про репертуар придбаних речей. Так, приміром, з Красного Колядина Конопотського повіту Д. Щербаківський привіз 2 скатертини, простирadlo, полотняне плаття, 2 рушники, завісу та 4 кахлі, за що 28 березня 1906 року отримав 19 рублів 70 копійок¹¹. Інтенсивність збиральницької діяльності дослідника засвідчує список речей, які він передав до КХГПНМ в 1905 році. Список містить 386 позицій, серед яких вагоме місце посідають пам'ятки народного мистецтва, зокрема тут згадуються 48 килимів (цілих та фрагментів),

55 рушників, 86 простих вишивок, більше сотні мисок, 2 запаски, 2 вибійки та ін.¹² Виявлені розписки Д. Щербаківського, списки привезених ним до музею речей мають важливе значення для з'ясування участі дослідника в процесі підготовки кустарної виставки, позаяк інвентарна книга етнографічного відділу КХГПНМ не дає жодної інформації з цього питання¹³.

Д. Щербаківський разом з братом Вадимом не лише збирали експонати, але й допомагали М. Біляшівському в безпосередньому облаштуванні виставки. Значно пізніше В. Щербаківський згадував: "Головним творцем виставки був Біляшівський, а беззавітно відданими помічниками брат та я. Ми на своїх нарадах дуже боялися, що у нас не стане матеріалу, щоб наповнити дві зали верхнього поверху. Це тому, що збираючи матеріал попередні три роки, ми склали його до скринь, складів та підвалів, і самі не знали скільки мали. Але коли ми почали розставляти на полиці й розвішува-

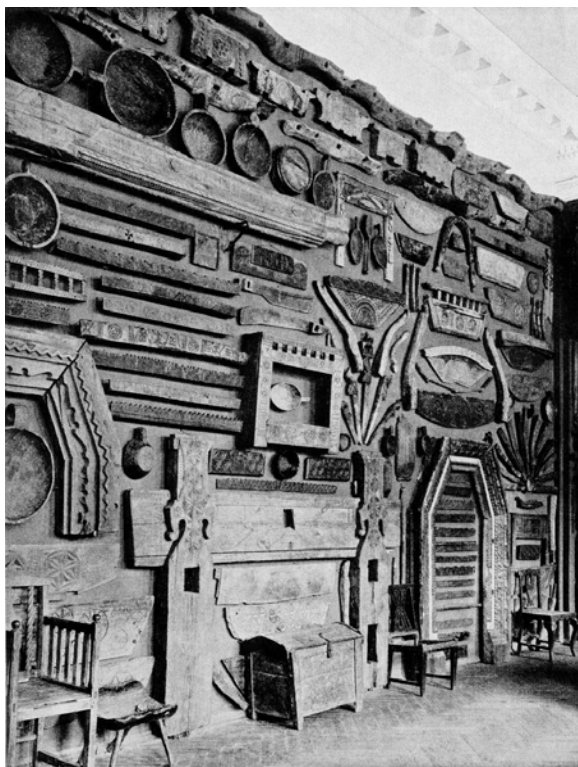

Експозиція Першої південноросійської кустарної виставки. 1906 р.

ти на стінах речі, то нам не тільки стало мало двох зал, але був зайнятий весь верхній поверх музею, де було аж п'ять зал, вестибюль та переходи зі сходами. Розвісивши на стінах, ми самі побачили у всій силі красу нашого мистецтва. Ми (троє) перестали вже боятися за успіх виставки, а відвідування публіки перевершило навіть найбільш оптимістичні припущення в декілька разів¹⁴. Активну участь братів Щербаківських у підготовці виставки засвідчила й О. Косач, яка назвала їх першими серед “ревних помічників” директора КХПНМ¹⁵.

Експозиція виставки чітко поділялася на дві частини: кустарну та етнографічну (народного мистецтва). Кустарний розділ розмістився у вестибюлі, одній залі першого та одній залі другого поверху музею¹⁶. У вестибюлі експонувалися вишивки майстринь з подільського села Клембівка, в наступній залі — вишивки з с. Сунки Черкаського повіту, виконані під керівництвом Н. Яшвіль та С. Філіпсон, з с. Вербівки Чигиринського повіту (керівник — Н. Давидова), з м. Зозова Липовецького повіту (керів-

ник — Ю. Гудим-Левкович), ткані вироби майстерні В. Ханенко в с. Оленівка Васильківського повіту, а також плетені вироби з Вінницького повіту та гончарна продукція майстрів Київщини (с. Дибинці, Гнилець, Сунки) і Полтавщини (Опішня). Залу другого поверху відвели для виробів, наданих кустарним відділом Полтавського губернського земства. Решту експозиційних площ зайняли пам'ятки народного мистецтва, переважно з XVII—XVIII ст. З-поміж шести тисяч творів чільне місце належало вишивкам та кераміці, значно скромніше були представлені вироби з дерева й металу, килими, писанки та ін. Їх доповнювала створена за ескізами О. Екстер “комната малорусского богатого дома XVIII в.”, а також світлини та малюнки українських орнаментів, вбрання, писанок тощо. Попри незвичну насиченість і різноманітність експозиції, вона справляла гарне враження, оскільки увесь матеріал переважно систематизували за регіональним принципом (по губерніях), а в межах кожного регіону — за видами мистецтва. Так, сходи прикрашали килими з

Дерев'яне різьблення в експозиції етнографічного відділу Київського художньо-промислового й наукового музею. 1913 р.

Київщини та Полтавщини, одна із зал була відведена народному мистецтву Київщини, інша — Полтавщини, ще одна — Волині й Поділля, а також Гуцульщини. На думку сучасників, саме ясна й логічна побудова експозиції дозволила відвідувачам *“составить некоторое общее представление о характере народного искусства той или иной местности, а равно и уловить тонкие различия в колорите и рисунке орнамента той или иной местности”*¹⁷.

Виставка викликала величезний інтерес і серед загалу, й серед фахівців, позаяк імпрез подібного рівня Київ до того ще не бачив¹⁸. З цього приводу М. Павловський слушно відзначав: *“Багато річей високої художницької вартости роскидано в руках приватних властителей всього обширу України, але ці поодинокі зразки сами з себе не роблять на чоловіка якогось певного вражіння, часто навіть не помітні для нас; коли-ж зібрати їх до купи в цілу колекцію, то найзвичайніші речі вражають нас різноманітністю своїх форм, багатством народньої фантазії і делікатністю смаку”*¹⁹. Виставку відвідало майже дванадцять тисяч чоловік. Практично

всі вироби, запропоновані до продажу, було розкуплено. О. Косач засвідчила, що вже в день відкриття відвідувачі купили всі київські вишивки, виконані в техніці “вирізування”, що експонувалися в залі першого поверху, мало того — майстрині отримали нові замовлення, які також з успіхом реалізовувалися в Києві²⁰.

Про Першу південноросійську кустарну виставку активно писали в пресі. Практично всі автори схвально поставилися до її ідеї (сприяти розвитку художніх промислів)²¹, а також висловили непідробне захоплення давніми народними виробами. Єдине, що викликало в них заперечення, — це назва акції, бо вони вважали, що *“більше всього підійшло б до сеї вистави назвисько української етнографічної”*²². Та, власне, організатори самі чудово розуміли невідповідність назви характеру виставки, однак саме лише цією назвою було дозволено провести захід “начальником краю”.

Про те, що імпрезі більше б пасувала назва виставки народного мистецтва (“умілості”), писав і Д. Щербаківський. В архіві дослідника зберігся невеличкий за обсягом рукопис “Первая Южно-Русская выставка в Киеве”, який, виходячи з його змісту, можна датувати 1906 роком²³. Він становить інтерес і з точки зору оцінки виставки одним із її безпосередніх організаторів, і для з'ясування поглядів Д. Щербаківського на народне мистецтво та його значення для сучасності. Тут молодий дослідник слушно відзначив доволі пізні зацікавлення українським народним мистецтвом порівняно з іншими видами народної творчості. Крім того, він висловив міркування про різні види виробів, їхні регіональні особливості, орнаментику, характер впливів. Прикметно, що вже в цьому ранньому матеріалі дослідник задекларував підхід, властивий усім його наступним дослідженням, — розглядати пам'ятки вітчизняного мистецтва не осібно, а в контексті світової культури, відстежуючи як західні, так і східні пов'язання. Пропонуємо цей матеріал у авторській редакції²⁴:

“В останні часи на Україні Російській швидче і глибоше йде національний розвій, і разом з ним росте і інтерес до народньої, давно занедбаної штуки, до її студювання і розвитку.”

Українським народнім життям взагалі інтересувались давно: інтересувались чудо-

вою пісню України, її думами, казками, приказками; досить матерьялу зібрано, надруковано, цілі сотні великих і малих робітників працювали над ним, обробляли його, — тільки про умілість народню до самих останніх часів якось забували. Напише про неї хто небудь в десять літ раз, чи видасть альбом вишивок українських, щоб знов надовго замовкнути.

Але тепер, кажу, українською штукою зацікавились. Про це свідчить український етнографічний відділ на Харківському археологічному з'їзді, наукове змагання про стиль український, будованне в Полтаві земського дому в українському стилі, видання дд. Скаржинської, Литвинової, видання першого тому "Древностей України", заснуванне скількох шкіл ткацьких Полтавським земством, і[,] нарешті[,] "первая южно-русская кустарная выставка", що відбулася в Києві весною цього року. Ця остання тим найбільше для нас цікава, що, хоч і носила вона офіційне назвище "кустарной", але на першому плані вона постановила інтереси штуки. Во всіх шости, чи семи залах, де вона була росташована, серед многих тисяч виставлених річей, не було ні жадної не орнаментованої, чи такої, яка хоч хвормою своєю не свідчила б про артизм народній. Це справді була, як писала Олена Пчілка — "перша вистава народньої української умілости".

Трудно сказати, що на ній було цікавіше, де орнамент крацій, в чім артистична творчість народня проявила більше сили, яскравости і різноманітности.

Ось, наприклад[,] килими, що вкрили стіни всіх залів вистави. В них надзвичайна різноманітність орнаменту, кольорів, тонів. Тут і подільські килими, в яких під впливом східним розвивався геометричний орнамент, підчас дуже гарний[,] стільний, особливе там, де геометрично оброблено рослинний орнамент. Тут і київські килими й полтавські, самі роскішні, в яких ціла гама от простеньких килимочків з квіткою, кілька разів повторенною в різних кольорах[,] і до великих "коврів" з широкою, сміливою стилізацією, що зросла на підставі західно-європейських гобеленів.

Що до вишивання, нечисленні зразки якого були на виставі, то найбільше смаку

видно в старосвітському шитті шовком, сріблом і золотом і в сучасних полтавських мережках, мережаних білим по білому: в цих останніх іноді де-не-де додано трошки червоного або синього, але гарячих тонів, які вживають волинці і гуцули[,] — зовсім нема. Делікатність смаку в них надзвичайна, також як і в старосвітському вишиванню шовком, але в останніх дуже помітно західний вплив.

Здається, що найвільніщими од усяких впливів і найсамобутніщими є в нас гончарські вироби, яких на виставі найбільше було з Київської і Полтавської губерній. Полиці в скількох залах вистави були завалені посудом, різними горшками, мисками, "куманцями", барильцями, "баранцями", "левами" як старосвітськими[,] так і новітніми, з чудовим рослинним орнаментом. Було тут скілька зразків дерев'яних мисок, дуже оригінальної форми, розмальованих фарбою.

Про писанки нема чого й казати: виставлено було їх до 3000, гарніх, чудових, без краю різноманітних, що вже самі з себе дали б безліч матерьялу для сучасного художника.

Було виставлено трохи й гуцульщини і, як і сподівались, найцікавішим з неї було паціркування. В відділі різьби по дереву це паціркування було тею омегою, для якої мережані чумацькі вози та ярма, теж цікаві й гарні, були мало не альфою.

В крайній залі полтавське земство показувало, як цею скарбницею творчости народньої можна скористуватись: воно виставило вироблені по власних ткацьких і гончарських школах та майстернях: килими, скатірки, рушники, гардіни, обстави цілих сальонів, посуду, і просту, і дорогі вази — все зроблено на підставі народнього орнаменту, — і все це гарне, стильне, що зараз роскуповувала публіка.

Це була перша вистава, що широко знайомила публіку не тільки з домашніми виробами України, але й зовсім мало відомою умілістю і надзвичайним багатством творчости українського люду. З цієї вистави добре видно, що ця артистична творчість вже вилилась в певні, ясні[,] закінчені форми; кожен відділ домашнього промислу України: посуд, вишивання, плахти, кили-

ми, вироби з дерева і т.и., окрім загального[,] мають і свій особистий орнамент, чи свою окрему стилізацію орнаменту, яка в інших речах не вживається. Це не тільки вистава української народної умілости, але й її ілюстрована історія, хоч і не повна, принаймні історія тих культурних і артистичних впливів, що приняла в себе Україна за останні століття.

Мало не весь матерьял, що був на виставі, поступив у власність Київського Музею Древностей і Искусств, і послужить основою для спеціально українського етнографічного відділу Музею.

Наприкінці мусимо додати, що багатство зібраного на виставі матерьялу вже відіграло й ще[,] безперечно[,] гратиме значну роль в справі розвитку домашніх виробів на Україні, наукового студіювання народної умілости[,] а також піднесення щиро-національного художницького смаку і розроблення того українського стилю, який являється сучасною “злойой дня”.

Як бачимо, ще 1906 року Д. Щербаківський дійшов висновку, що виставки/збірки народного мистецтва мають важливе значення для: 1) розвитку художніх промислів, 2) наукових досліджень, 3) формування “українського стилю” в сучасному мистецтві. Це було не стільки констатацією очевидного стану речей, скільки програмою дій на все подальше життя. Адже дослідник не належав до людей, про яких у народі кажуть, що вони як придорожні стовпи: іншим дорогу вказують, а самі нею не ходять. Навпаки, він уперто й послідовно реалізовував накреслені завдання протягом усього життя.

1906 року Д. Щербаківський став одним із засновників Київського кустарного товариства, яке поставило за мету сприяти розвитку художніх промислів у Київській, Волинській, Подільській, Чернігівській, Полтавській губерніях та сусідніх з ними місцевостях, де мешкали українці (малорусское племя”). Члени товариства вивчали умови виробництва в різних регіонах, сприяли заснуванню й налагодженню роботи майстерень, забезпечували майстрів сировиною, видавали завдаток на розвиток справи, а також займалися збутом продукції²⁵. Результати діяльності кустарного товариства стали очевидними на Другій пів-

денноросійській кустарній виставці, що відбулася в КХПНМ 1909 року. Тут уже превалювали не пам'ятки минулого, а саме сучасні вироби, “сосредоточение которых на данной выставке в массе должно служить показателем движения развития кустарных промыслов за последние три года как в количественном, так и в качественном отношении”²⁶. Д. Щербаківський разом з М. Біляшівським брали діяльну участь у виробленні стратегії діяльності Київського кустарного товариства та безпосередній організації в КХПНМ виставок 1909 й 1911 рр. Авторитет дослідника спонукав організаторів Всеросійської виставки 1913 року в Києві запросити його до облаштування кустарного відділу імпрези, а також до складу експертної комісії цього відділу²⁷. Прикметно, що члени експертної комісії, до складу якої також входили Є. Кузьмін (голова), В. Кричевський та інші, відмовилися не тільки нагороджувати, але й розглядати фабричні вироби, а також уважно стежили, наскільки майстри та майстерні дотримуються місцевих традицій. Так, наприклад, члени комісії висловилися за те, щоб залишити без нагород Миргородську художньо-промислову школу ім. М. Гоголя, експонати якої, на їхнє переконання, наслідували фабричні зразки й повністю ігнорували традиції місцевого гончарства²⁸.

Одразу після виставки 1906 року Д. Щербаківський здійснив експедиції по Київщині та Полтавщині. Лише в квітні-серпні 1906 року він надбав для КХПНМ 144 предмети, серед них — 16 килимів, 7 вибіжок, 8 рушників, 15 кахлів, 21 миску та ін.²⁹ Однак невдовзі (в серпні 1906 року) дослідникові довелося залишити Київ і обійняти посаду викладача жіночої та чоловічої гімназій у місті Умані. Тут він не полишав справи збирання й дослідження пам'яток народного мистецтва. Д. Щербаківському вдалося організувати гурток гімназистів, які під керівництвом енергійного наставника здійснювали експедиції до навколишніх сіл, збирали вироби народного мистецтва, — що поповнювали колекції КХПНМ та музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, — а також замальовували деталі будівель, народні розписи, писанки, кожухи, сани, записували народні повір'я, пісні тощо³⁰. Навіть після від'їзду дослідника з Умані багато

його учнів залишилися кореспондентами КХПНМ, а згодом деякі з них (П. Курінний, О. Алешо) стали знайомими науковцями.

Після того, як 1910 року Д. Щербаківський очолив етнографічний та історичний відділи КХПНМ, експедиції музею значно розширили свою географію й набули системного характеру. Окрім звичних Київщини та Полтавщини, маршрути музейних працівників і уповноважених осіб пролягли до Чернігівської, Бессарабської, Волинської, Подільської, Харківської, Мінської, Воронізької, Катеринославської, Херсонської губерній. Щодо експедицій самого Д. Щербаківського, то вони значно різнилися від поїздок його колег, позаяк він не користувався послугами місцевих кореспондентів, а власноруч збирав твори, мандруючи від села до села, від обійстя до обійстя. Таким чином, дослідник здобував можливість придбати твори з ґрунтовним родоводом, дослідити їхнє життєве оточення³¹, а також зібрати відомості про місцеві назви виробів, мотивів, технік тощо³². Навіть у роки Першої світової війни, коли Д. Щербаківський перебував у війську як гарматний офіцер, він продовжував збирати для КХПНМ твори народного мистецтва на теренах Галичини та Буковини. Деякі придбання дослідника, приміром пістинський посуд, викликали нещодобне захоплення І. Свенцицького, директора Національного музею у Львові, що в той час перебував у Києві³³.

Експедиційні набутки, щоденникові записи, нотатки засвідчують, що в полі зору Щербаківського-збирача перебував практично увесь спектр творів народного мистецтва. Доволі широким щодо видової складової були і зацікавлення Щербаківського як дослідника. Відомо, що в довоєнні часи він опрацьовував матеріали з гутного скла, народної картини, дерев'яного будівництва, пізніше готував розвідки, присвячені писанкам, кахлям, килимам. Предметом особливого зацікавлення дослідника була орнаментика, її символіка та семантика, залежність від матеріалу, техніки та технології виробництва³⁴. На жаль, складні обставини часу — світова та громадянська війни, голод, економічна розруха — не дозволили завершити й опублікувати більшість із запланованих праць. Так, приміром, до одного з томів колективної праці “Украинский народ в его прошлом и настоящем” мала увійти розвідка

Д. Щербаківського про українське мистецтво, а цього не сталося³⁵. До збірника пам'яті Ф. Вовка, який 1919 року підготувала до видання природнича секція Українського наукового товариства, дослідник подав одразу (також не надруковані) дві статті — “Жанр на українських кафльових печах” та “Сторінка українських народніх вірувань про холеру”³⁶. Не було реалізовано й видавничі плани товариства “Друкарь”, серед яких — монографія вченого “Українська народна картинка”³⁷.

Від початку 1920-х рр. Д. Щербаківський активно вишукував можливість видання альбомів з кращими зразками українського народного мистецтва з музейних колекцій. Ще в червні голодного 1921 року було розроблено угоду між Д. Щербаківським, В. Кричевським, М. Бойчуком та київською філією Всевидагу, відповідно до якої автори зобов'язувалися протягом місяця укласти альбом “Українське народне мистецтво”, що мав містити 50 таблиць кольорових малюнків³⁸. Хоча альбом не побачив світу, Д. Щербаківський не полишав свого задуму. Восени 1923 року від імені секції мистецтв ВУАН він ініціював перед науковим комітетом Наркомату освіти видання серії альбомів “Українське народне мистецтво”³⁹. Планувалося, що кожен з 12 випусків, присвячений архітектурі, різьбленню, металу, кераміці, склу, килимам, тканині, вишивці, живопису, вбранню, іграшкам, писанкам, міститиме 50 таблиць з ілюстраціями та оглядову статтю обсягом в друкований аркуш⁴⁰. Архівні матеріали засвідчують, що в цей час студенти Української державної академії мистецтв (В. Седляр, О. Павленко, С. Колос, В. Кричевський, М. Юнак, І. Кисіль та ін.) почали виконувати малюнки для альбомів. Обґрунтовуючи нагальну потребу в подібному виданні, Д. Щербаківський зазначав: “*Последние годы, как художественные школы, так и художественные и кустарные организации Украины обратились к народному искусству, как источнику для создания нового искусства, которое отвечало бы нуждам пролетарских и сельских масс Украины. Изданий по народному искусству крайне мало и в продаже их в настоящее время нет. Вышедшие раньше частью устарели, частью бедны материалами. А между тем Украинские музеи за последнее время собрали в этой об-*

ласти видаючийся художественний матеріал, до сих пор не использованный”⁴¹. Незважаючи на підтримку ВУАН, схвалення президії наукового комітету Наркомату освіти та особисту зацікавленість його голови, колегія Наркомату освіти відклала реалізацію проекту на невизначений термін через тривіальну причину — “крайня обмеженість існуючих засобів”⁴².

Таким чином, з проблематики народного мистецтва Д. Щербаківському вдалося опублікувати лічені праці, присвячені народним картинам⁴³, дерев'яному сакральному будівництву⁴⁴ та килимам⁴⁵. До них також варто долучити статтю про відділ народного мистецтва (колишній етнографічний) Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка, де короткий огляд кожної групи пам'яток доповнено екскурсом в історію створення підрозділу⁴⁶. Єдиним окремим виданням у доробку дослідника є другий випуск альбому “Українське мистецтво”, в якому вміщено матеріали з дерев'яного будівництва, меморіальної пластики та ін., зібрані переважно під час перебування у війську⁴⁷. Попри нечисленність розвідок Д. Щербаківського з питань народного мистецтва, їхнє значення важко переоцінити з огляду й на цінний фактологічний матеріал, і на суттєві висновки щодо генези, типології, іконографії окремих видів, і на запропоновану методику дослідження.

Упродовж життя Д. Щербаківський ніколи не забував про третю складову, тобто про значення народної творчості для становлення “українського стилю”, для розвою сучасного вітчизняного мистецтва. Особливої актуальності це питання набуло після створення в Україні вищої художньої школи — Української державної академії мистецтв та Київського архітектурного інституту. У червні 1918 року на Першому з'їзді діячів українського пластичного мистецтва Д. Щербаківський виступив з промовою, в якій змалював художню ситуацію останніх десятиліть, коли “художники натхненні творять, малюють і виставляють свої твори; публіка ходить по виставочних залах, дивиться і не відчуває цих творів, ходить (сумна), недоумінна[,] незадоволена, а почасти й роздратована. Одні бояться висловити своє незадоволення, щоб не сказали[,] що вони одстали од часу, другі од-

верто висловлюють своє незадоволення[,] меж публікою і художниками якась прирва, одні других не розуміють”⁴⁸. На думку дослідника, провалля між глядачем та творцем все більше поглиблюється, оскільки “публіка, яка не одержала ніякого мистецького виховання, ще досі застигла на добі передвижників”, а відірвані від рідного ґрунту художники “старанно студіюють і копіюють останнє слово європейського мистецтва і ніяк не можуть знайти міцних підвалин для справжнього великого мистецтва”⁴⁹.

Разом із деякими своїми колегами, передусім В. Кричевським, Д. Щербаківський запропонував шукати вихід із ситуації, що склалася, в народному мистецтві. Та було б великою помилкою думати, що дослідник належав до прихильників сліпого наслідування чи копіювання здобутків народних майстрів. Його ставлення до цього питання найкраще засвідчує багаторічна праця в мистецьких вузах Києва, де він переважно викладав курс українського народного мистецтва. Так, наприклад, опрацьовуючи зі студентами Київського архітектурного інституту низку тем із традиційного будівництва, Д. Щербаківський передусім прагнув дати своїм вихованцям знання та розуміння планувальної структури різних типів будівель, ритмічного співвідношення їхніх об'ємів та мас, особливостей окремих елементів, зрештою, гармонійного поєднання функціональних та естетичних засад. Саме це глибинне розуміння засадничих моментів національного зодчества мало стати підґрунтям іновативних проєктів майбутніх архітекторів.

Варто відзначити, що офіційне ставлення до народного мистецтва у 1920-х рр. зазнавало суттєвих змін. За радянської дійсності творчість “відсталих селянських мас” вже не могла розглядатися як фундамент “нового пролетарського мистецтва”. Тож дослідникові довелося продемонструвати справжню винахідливість, аби на нараді з питань мистецтва в 1924 році у доповіді “Народне мистецтво в художній школі” знайти аргументи, які б уможливили введення курсу народного мистецтва до програм художніх шкіл усіх рівнів⁵⁰.

Д. Щербаківський завжди розглядав народне мистецтво як невід'ємну складову національної художньої культури. 1918 року в рецензії на перший короткий виклад історії ук-

раїнського мистецтва М. Голубця одним із суттєвих недоліків праці він назвав відмову автора розглядати народне мистецтво поряд із професійним⁵¹. 1925 року Наркомос звернувся до Д. Щербаківського з пропозицією підготувати перший підручник для художніх шкіл (технікумів) з історії українського мистецтва. Разом з Ф. Ернстом він розробив розгорнутий план видання, куди ввів окремий розділ, присвячений народному мистецтву⁵². Історія українського мистецтва (начерк історії) за авторством Д. Щербаківського та Ф. Ернста у світ так і не вийшла, як не вийшли протягом 1920-х — 1930-х рр. інші узагальнювальні праці з цієї проблематики. Чи не тому, що народне мистецтво — не така вже й “відпрацьована вартість”, як здається деяким нашим сучасникам?

¹ В офіційних документах вона також називалася — “Виставка прикладного искусства и кустарных изделий”.

² Якщо 1902 року до етнографічного відділу Київського музею старожитностей і мистецтв (з 1904 — КХПНМ) надійшло 79 експонатів, 1903 року — 405, 1904 року — лише 12, то 1905 року надходження становили 3471 експонат (див.: Національний художній музей України, науковий архів (далі — НХМУ, НА), опис 1 (1885—1917 рр.), од. зб. 1/85).

³ Отчет Выставки Прикладного Искусства и Кустарных Изделий. 19 февраля—1 мая 1906 г. — К., 1907. — С. 3.

⁴ Головними жертводавцями акції були члени родини Терещенків та подружжя Ханенків (див.: Отчет Выставки Прикладного Искусства и Кустарных Изделий. 19 февраля—1 мая 1906 г. — К., 1907. — С. 11).

⁵ Там само. — С. 5.

⁶ Кустарные выставки // Киевский отклик. — 1905. — 22 июля; Киевская газета. — 1905. — 22 июля. — № 200.

⁷ Отчет Выставки Прикладного Искусства и Кустарных Изделий. 19 февраля—1 мая 1906 г. — К., 1907. — С. 5.

⁸ Щербаківський Д. М. Т. Біляшівський і українське мистецтво // Записки історично-філологічного відділу УАН. — К., 1926. — Кн. IX. — С. 40.

⁹ НХМУ, НА. — Опис 1 (1885—1917 рр.), од. зб. 8, од. зб. 11.

¹⁰ Розписки датуються січнем 1905 — липнем 1906 року, тобто певні суми за придбані для виставки речі виплачувалися вже після закриття експозиції, позаяк комісія з організації Виставки прикладного мистецтва й кустарних виробів завершила роботу в жовтні 1906 року (див.: Отчет Выставки Прикладного Искусства и Кустарных Изделий. 19 февраля—1 мая 1906 г. — К., 1907. — С. 4).

¹¹ НХМУ, НА. — Опис 1 (1885—1917 рр.), од. зб. 11, арк. 150.

¹² НХМУ, НА. — Опис 1 (1885—1917 рр.), од. зб. 11, арк. 128. Звертаємо увагу на те, що 1905 року Д. Щербаківський відбував військову службу, певний час навіть перебував за межами України (на Кавказі), тому на експедиції мав обмаль часу.

¹³ Про участь Д. Щербаківського в збиранні творів для кустарної виставки було відомо передусім з літературних джерел, протягом 1905—1906 рр. його ім'я не згадано жодного разу в інвентарній книзі етнографічного відділу КХПНМ. Очевидно, речі, привезені Д. Щербаківським, є серед тих, джерело надходження яких не зазначено, та тих, що надійшли від комісії з організації виставки (серед останніх, зокрема, — речі, привезені дослідником з Красного Колядина).

¹⁴ Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці. — К., 1995. — С. 144.

¹⁵ Олена Пчілка (Косач). Народное украинское искусство (По поводу первой киевской кустарной выставки) // Свободная мысль. — 1906. — 27 марта. — № 23.

¹⁶ Про структуру виставки детальніше див.: Отчет Выставки Прикладного Искусства и Кустарных Изделий. 19 февраля—1 мая 1906 г. — К., 1907. — С. 6—9; Краткий обзор Первой Южно-русской Кустарной Выставки. — [К., 1906]. — С. 1—4.

¹⁷ Антон Ш. На первой южно-русской кустарной выставке // Киевская жизнь. — 1906. — 2 марта. — № 25.

¹⁸ Про день відкриття (21 лютого) О. Косач писала: “Весь Киев” явился посмотреть на выставку. И вся эта разнообразная толпа сидела, ходила по залам выставки, высказывая свое восхищение ею.” (див.: Олена Пчілка (Косач). Народное украинское искусство (По поводу первой киевской кустарной выставки) // Свободная мысль. — 1906. — 27 марта. — № 23).

¹⁹ М. П[авловський]. Київська етнографічно-кустарна вистава // Громадська думка. — 1906. — 15 лютого. — № 34.

²⁰ Олена Пчілка (Косач). Народное украинское искусство (По поводу первой киевской кустарной выставки) // Свободная мысль. — 1906. — 28 марта. — № 24.

²¹ Деякі сучасники висловили скепсис щодо доцільності цього кроку (див.: Антон Ш. На первой южно-русской кустарной выставке // Киевская жизнь. — 1906. — 2 марта. — № 25).

²² М. П[авловський] Перша етнографічно-кустарна вистава в Києві // Громадська думка. — 1906. — 25 лютого. — № 44. Також див.: Антон Ш. На первой южно-русской кустарной выставке // Киевская жизнь. — 1906. — 2 марта. — № 25.

²³ В описі фонду його помилово датовано 1924 роком, хоча в тексті згадується “первая южно-русская кустарная выставка”, що відбулася в Києві весною цього року”.

²⁴ Інститут археології НАН України, науковий архів (далі — ІА НАНУ, НА). — Ф. 9, од. зб. 65, арк. 1—2 зв. У публікації матеріалу в основному збережено авторський правопис, в окремих випадках уніфіковано написання слів (що, шо — що; Україна, український — український та ін.) й зроблено інші незначні правки.

²⁵ Про діяльність Київського кустарного товариства див.: Біляшівський Б., Лашук Ю. Київське кустарне товариство // Народна творчість та етнографія. — 1987. — № 4. — С. 39—44.

²⁶ Краткий обзор Второй Южно-Русской Кустарной Выставки. — [К., 1909]. — С. 1.

²⁷ ІА НАНУ, НА. — Ф. 9, од. зб. 64, арк. 56, 58, 59.

²⁸ ІА НАНУ, НА. — Ф. 9, од. зб. 64, арк. 12.

²⁹ ІА НАНУ, НА. — Ф. 9, од. зб. 11, арк. 127.

³⁰ Частково ці малюнки використано В. Щербаківським у третьому випуску альбому “Українське мистецтво” (див.: *Щербаківський В.* Українське народне мистецтво: Орнаментация української хати // Богословія. — 1978. — Т. 42. — С. 7–43 і окремо: *Щербаківський В.* Українське народне мистецтво: Орнаментация української хати. — Рим, 1980). Фольклорні записи Д. Щербаківський надсилав до Львова В. Гнатюкові (див.: *Курінний П.* Вінок на могилу Д. М. Щербаківського // Український православний календар на 1951 рік. — New York City, [1950]. — С. 146). Нині зберігаються в архівах В. Гнатюка та Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка (див.: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, Національні наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів (далі — ІМФЕ, ННАФРФ). — Ф. 28, од. зб. 350; ф. 29, од. зб. 384, 436).

³¹ Згодом, опікуючись підготовкою молодішої генерації мистецтвознавців, Д. Щербаківський наголошував своїм учням: “На рік треба дивитися не механічно, а в її життєвому оточенні.” (див.: Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. — Ф. 278, од. зб. 255, арк. 2). Н. Коцюбинська з цього приводу писала: “Ніколи не абстрагуючи мистецьких речей, не вириваючи їх з життя[,] Д. М. [Щербаківський — 01.10.] навпаки, завше показував місце об’єкта свого дослідження в житті і тісний зв’язок з ним, малюючи історичне та соціально-економічне тло[,] на якому утворилася і жила данна річ, бо лише тоді вона ставала логічно зрозумілою як мистецький витвір.” (Там само).

³² Д. Щербаківський завжди приділяв велику увагу лексичним позначенням досліджуваних реалій, що відіграло суттєву роль у залученні його до співпраці з Інститутом української наукової мови в 1920-х рр.

³³ У листі до Д. Щербаківського від 1 липня 1916 року М. Біляшівський зазначав: “Чудесную посуду прислали — дошла отлично, она из Пистыня, возле Коломыи — так сказал Свенцицкий, который смотрит очень завистливым оком на некоторые миски — относится посуда к середине XIX в.” (див.: ІА НАНУ, НА. — Ф. 9, од. зб. 168/Б-227).

³⁴ Приміром, на Першому Всеукраїнському етнографічному з’їзді, який планувалося провести в червні 1921 року, Д. Щербаківський мав виступити з доповіддю “Основи українського народного орнаменту” (див.: ІМФЕ, ННАФРФ. — Ф. 1 (додатковий), од. зб. 89, арк. 52).

³⁵ *Лотоцький О.* Сторінки минулого. — Варшава, 1934. — Ч. 3. — С. 159.

³⁶ Вісти Природничої секції Українського наукового товариства. — 1918–1919. — Т. 1. — Ч. 2 (листопад–грудень–січень–лютий). — С. 62 та зворот обкладинки; Книгарь. — 1919. — Вересень–жовтень. — Кол. 1787. Остання з цих розвідок згодом була опублікована Д. Щербаківським (див.: *Щербаківський Д.* Сторінка з української демонології (Вірування про холеру) // Науковий збірник історичної секції ВУАН за рік 1924. — К., 1924. — Т. 19. — С. 204–216).

³⁷ ІА НАНУ, НА. — Ф. 9, од. зб. 61, арк. 13 (у справі кілька нумерацій аркушів).

³⁸ ІА НАНУ, НА. — Ф. 9, од. зб. 61, арк. 31.

³⁹ ІА НАНУ, НА. — Ф. 9, од. зб. 61, арк. 4. Серія альбомів мала видаватися за редакцією В. Кричевського (див.: *Новицький О.* Здобутки українського мистецтвознавства за десятиріччя після жовтневої революції // Записки Всеукраїнського Археологічного Комітету. — К., 1930. — Т. 1. — С. 228).

⁴⁰ ІА НАНУ, НА. — Ф. 9, од. зб. 61, арк. 4, 8.

⁴¹ Там само. — Арк. 4.

⁴² Там само. — Арк. 40.

⁴³ Д. Щербаківський [Козак Мамай (народня картинка) // Сяйво. — 1913. — № 10–12. — С. 251–258.

⁴⁴ Д. Щербаківський [Де-які дрібниці українського церковного будівництва // Сяйво. — 1913. — № 7–9. — С. 204–205, Щербаківський Д. Українські дерев’яні церкви. Короткий огляд розробки питання // Збірник секції мистецтв [УНТ]. — К., 1921. — Зб. 1. — С. 80–102.

⁴⁵ Виставка українських килимів. — К., 1924; *Щербаківський Д.* Український килим: Попередні студії // Український музей. — К., 1927. — Зб. 1. — С. 127–158.

⁴⁶ *Щербаківський Д.* Відділ народного мистецтва у Всеукраїнському Історичному Музею імені Т. Г. Шевченка у Києві // Записки Етнографічного товариства. — 1925. — Кн. 1. — С. 54–59.

⁴⁷ *Щербаківський Д.* Українське мистецтво. II. Буквинські і галицькі дерев’яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — Київ; Прага, 1926. Про історію цього видання див.: *Ходак І.* Три випуски альбому “Українське мистецтво”: візія братів Щербаківських // VI Міжнародний конгрес українців. Донецьк, 28.06–1.07.2005 р.: Доповіді та повідомлення. — Донецьк; К., 2005. — Кн. 2: Музикознавство. Образотворче мистецтво. Театрознавство. Кінознавство. — С. 312–321.

⁴⁸ ІА НАНУ, НА, ф. 9, од. зб. 222, арк. 16.

⁴⁹ Там само, арк. 17.

⁵⁰ ІА НАНУ, НА, ф. 9, од. зб. 184.

⁵¹ Наше минуле. — 1918. — № 2. — С. 227.

⁵² ІА НАНУ, НА, ф. 9, од. зб. 61, арк. 17.

In 2006 was the 100th anniversary since the First South-Russian Handicraft Exhibition, which was organized in Kyiv in Art-Industrial Museum named after emperor Mykola the Second on the initiative of M. Bilyashivsky, had taken place. This exhibition played a great role in the creation of the unique collection of the folk art in Ukrainian capital. This article gives a description of the event itself and the reaction it had among press and cultural elite, and positive influence for future development of the handicraft and its popularization.